

Шиманова О. В.

Загальнообов'язкові та особові форми вираження моральної вимоги

Лекція з навчальної дисципліни

«Етика і професійна етика»

для студентів спеціальності:

014.11 – «Середня освіта»

«ЗАТВЕРДЖЕНО»

на засіданні кафедри

гуманітарних дисциплін

«31» серпня 2018 р. протокол № 1

Зав. кафедри _____ проф. О. А. Полянський

Тема 4. Загальнообов'язкові та особові форми вираження моральної вимоги

1. Загальнообов'язкові форми вираження моральної вимоги

Моральна вимога – це найпростіший елемент моралі. Об'єктивною причиною появи моральних вимог була історична необхідність співжиття людей. Ними стали неписані норми, метою яких була гармонізація міжлюдських відносин, розвиток особистості, суспільний прогрес. До основних ознак моральних вимог відносять наступні:

- імперативність моральних вимог означає, що вони формулюються в наказовому способі, є категоричними і безумовними;
- всезагальність, тобто дія моральних вимог поширюється на всіх людей, незалежно від національної, расової та релігійної приналежності, а також соціального становища;
- всепроникність моральних вимог дозволяє давати моральну оцінку діям і вчинкам кожної людини;
- моральні норми є безособовими, оскільки вони не ґрунтуються на волі конкретного суб'єкта.

Моральні вимоги можуть бути сформульовані у формі моральних норм, моральних правил, моральних приписів, заповідей.

У структурі моральної свідомості виділяються рівні загальнообов'язкових моральних вимог, що відрізняються між собою різним ступенем складності регулятивної дії:

Норма – (не вбий, не вкради) – елементарна форма етичної вимоги, пряма вказівка з приводу поведінки, певний зразок поведінки, що відображає усталені правила людських відносин і співіснування. Моральні норми носять обов'язковий характер, визначають поведінку людей в певних типових повторюваних ситуаціях. Людина легко користується нормами, не замислюючись, і лише, коли моральна норма порушується – звертає на це увагу.

Виділяють такі види норм:

1. Фундаментальні (первинні) норми моралі характеризуються найбільшим ступенем абстрагування, оскільки визначаються необхідністю збереження людської

спільності. Вони входять в суспільну моральну свідомість у вигляді релігійних заповідей золотого правила моралі. Порушення фундаментальних моральних норм призводить до деградації суспільства.

2. Норми даної історичної епохи конкретизують первинні норми відповідно до обставин місця і часу, тобто досягнутого рівня культури і географічного середовища. Поява цих норм завжди пов'язана з формуванням нового суспільного ідеалу (наприклад, ідеал гуманізму в епоху Відродження). В різні історичні епохи виникали норми, що сприяли утвердженню поваги до чужої приватної власності, до державних законів, до чоловіка і жінки.

3. Ситуативні (етикетні) норми є практичним втіленням моралі, що використовується в тій чи іншій конкретній ситуації. В різних культурах етикетні норми носять різний характер, але в кожній культурі вони вимагають конкретних дій і поведінки, забороняючи інші. Творцями цих норм є люди, що користуються найбільшим авторитетом і впливом в даній спільноті.

Моральна (етична) якість – (мужність, милосердя) – вимога до душевного складу особи, а не лише поведінки. Вироблена моральна якість допускає виконання багатьох норм і вміння підібрати норми для конкретної ситуації.

Моральний принцип – (колективізм, патріотизм, альтруїзм, гуманізм, егоїзм, індивідуалізм) – вимога, сформульована в понятійній формі. Моральні принципи мають раціональне, а іноді і теоретичне обґрунтування. Принцип – ідея, що цементує норми і якості в специфічну цілісність. Сама принциповість вважається позитивною моральною якістю, проте значення кожного принципу не є безумовним.

Якщо моральні норми стосуються певних аспектів людської поведінки, діяльності, відносин, то принципи характеризують цілісну лінію поведінки людини, стають елементами її морального характеру.

Моральним принципам не властива категоричність, дотримуватись їх людина може лише за власним вибором.

Принцип отримує обґрунтування за допомогою вищого рівня моральної свідомості – ідеалу.

Моральний ідеал – стратегічна мета морального розвитку, що виступає як вимога. Ідеал має духовний характер, це уявлення про ідеальний належний стан

речей, який не дається ззовні, а породжується з духовної структури особи. У часі ідеал розвивається за змістом і розвиває особу, яка до нього прагне. Якщо суспільний ідеал полягає у досягненні досконалості між людьми або такої організації суспільства, що забезпечить цю досконалість, то індивідуальний ідеал – це зразок моральної особистості.

Вчення про моральний ідеал поділяють на:

1) гедоністичні вчення (вищою цінністю і сенсом життя людини є задоволення, тому всі обов'язки людини повинні бути підпорядковані бажанню отримати задоволення);

2) утилітаристські (прагматичні) вчення (морально цінним є те, що служить певній меті, а людина повинна вчиняти корисні дії і прагнути до успіху);

3) перфекціоністські вчення (вищою цінністю є досконалість і кожен повинен удосконалюватись в прагненні наблизитись до ідеалу);

4) гуманістичні вчення (вищою моральною цінністю є людина і обов'язком кожного є сприяння благу).

Вищі моральні цінності – (добро, свобода, сенс життя, щастя) – поняття, що мають регулятивний характер, організують моральне життя загалом; ідеї, що роблять моральну поведінку можливою.

Моральні норма, принцип, оцінка, ідеал, ціннісна орієнтація, моральні якості особистості – це і є моральні цінності, або цінності моральної свідомості. Поряд з ними у моральній свідомості існує система понять, що відображають більш високий рівень цінностей моралі взагалі і моральної свідомості зокрема. Це поняття добра і зла, справедливості і блага, сенсу життя і щастя, обов'язку і совісті, гідності і честі, любові і дружби, відповідальності тощо. Вони називаються вищими, оскільки забезпечують моральну саморегуляцію поведінки і діяльності.

Моральні цінності характеризуються такими властивостями як об'єктивність, трансцендентність, всезагальність, єдність, одиничність, ієрархічність, інтенціональність.

Питання об'єктивності і абсолютності моральних цінностей є одним з найбільш дискусійних і складних. Очевидно, що твердження про об'єктивність моральних цінностей не заперечує існування суб'єктивних моральних цінностей.

На чому ж базується твердження про об'єктивність моральних цінностей? На захист цієї тези можна навести факт певної єдності в наших моральних оцінках, теоріях, дискусіях. Оцінки, ідеї про одну й ту ж моральну цінність, без сумніву є суб'єктивними, можуть бути різними, але ми завжди знаємо, хоча б частково, що оцінюється, що відображається в ідеях, про що йде суперечка, ми можемо один одного зрозуміти.

Підтвердженням об'єктивності і трансцендентності моралі є наявність загальнолюдських моральних цінностей.

Характерною рисою моральної цінності як об'єктивної якості є також те, що вона за своєю природою постає особливою якістю. Моральна цінність безпосередньо не проявляється в фізичному просторі і часі, вона не є первинною якістю, не відчувається окремими органами чуттів. Її відображення свідомістю носить більш складний характер і реалізується через сприйняття, інтуїцію, світогляд.

Наступна важлива особливість моральних цінностей полягає в тому, що вони можуть бути позитивними або негативними, але вони не можуть одночасно характеризуватись двома протилежними якостями, що характерно для реальних окремих об'єктів і суб'єктів. Іншими словами, моральні цінності не містять в собі протилежних якостей, тобто якостей добра і зла одночасно.

Цінності не лише об'єктивні, але й трансцендентні. Поняття «трансцендентне» є багатозначним. У схоластичній філософії «трансцендентне» означає те, що виходило за межі чуттєвого досвіду. Для середньовічної філософії «трансцендентне» було і божественне, ангельське буття, і диявольське, демонічне буття. З сучасної точки зору «трансцендентне» – це те, що існує незалежно від простору і часу як форм буття матерії. Всяке трансцендентне за визначенням є надприродним, якщо природу пов'язувати з матеріальним буттям.

Про трансцендентну «надприродність» свідчать наступні аргументи:

1. Моральні цінності не є звичайними природними якостями;
2. Моральні цінності не є повністю продуктом соціальної творчості самої людини, наприклад його суспільного договору.

Мораль не формується повністю політикою або правом, як вважали Т. Гоббс і Дж. Локк. Не можна за договором чи законами любити або бути справедливими.

З трансцендентністю моральних цінностей пов'язана наступна їх характеристика – всезагальність. Моральні цінності всезагальні в тому сенсі, що з ними інтенціонально пов'язане все реальне, будь-яка форма і вид буття. Це не означає, що будь-яка річ – це сукупність усіх моральних цінностей, це означає лише, що будь-яка річ, предмет чи суб'єкт мають відношення до добра чи зла в тій чи іншій мірі.

Єдність або цілісність моральних цінностей означає, що всі їх елементи знаходяться в органічному взаємозв'язку.

Одиничність моральних цінностей означає їх унікальність. Моральні цінності не можна звести до інших цінностей і феноменів. Наприклад, мораль як світ цінностей не можна звести ні до економіки, ні до політики, ні до релігії чи психології, вона, включаючи і кожен окрему її цінність, характеризується певною самобутністю, автономією.

Сукупність моральних цінностей утворює особливий світ зі своєю структурою, де можна виділити певне «ціннісне ядро» або «ціннісний центр» і певну ієрархію конкретних цінностей: фундаментальні моральні цінності – базові моральні цінності – головні системні моральні цінності – предметні моральні цінності.

Як показує аксіологічний аналіз моралі, її фундаментальними цінностями добра є буття, єдність і одиничність, взяті саме як цінності. Ці моральні цінності рівні одна одній за своїм ціннісним змістом, і в тому сенсі вони автономні, не зводяться одна до одної і незамінні одна одною.

Ці цінності визначаються як фундаментальні, оскільки лежать в основі всієї системи моральних цінностей.

Базовими моральними цінностями в неживій природі є природність, благо, софійність, в живій природі – життя, індивідуальність, органічність, в соціальній природі – життя, особистість, соборність.

Системні суспільні моральні цінності визначаються сферою людської життєдіяльності, в якій вони функціонують. Для економіки – це благо, господарність, справедливість, для політики – мир, свобода, солідарність, для права

– легальність, гідність, рівність. В духовній сфері існує своя система цінностей як синтез моральних цінностей релігії, мистецтва, науки та інших духовних інститутів.

Ранг моральних цінностей визначається такими критеріями:

- та моральна цінність є вищою за рангом, яка характеризує більш повну реалізацію, можливу чи дійсну, буття єдності і одиничності;

- та моральна цінність є вищою за рангом, яка більш повно відповідає інтересам буття, одиничності і єдності.

Інтенціональність моральних цінностей означає їх спрямованість на предмет і на суб'єкт.

Пізнання моральних цінностей неможливе без пізнання самої природи, суспільства і людини.

У вищеописаній системі верхні рівні моральної свідомості (цінності, ідеали) визначають зміст і сенс простих форм моральної вимоги.

2. Особові форми вираження моральної вимоги

До особових (суб'єктних) форм вираження моральних вимог належать поняття обов'язку, відповідальності, сорому, гордості, честі, гідності, совісті та ін. По суті вони формують понятійну структуру моральної свідомості.

Обов'язок – поняття, що виражає імперативність моралі, її наказовий характер. Формально головний обов'язок – це обов'язок робити добро.

Совість – поняття, що позначає внутрішнє переживання особою моральної вимоги, «інобуття обов'язку». Совість є контрольним імперативним механізмом моралі, тобто:

- оцінює (контролює) ступінь відповідності нашої моральної поведінки, нашим же етичним переконанням;

- спонукає до дій, спрямованих на реалізацію власних моральних переконань. Розвинена совість ставить такі вимоги (імперативи), до виконання яких жоден обов'язок змусити не може (наприклад, вчинити подвиг).

Обов'язок – це моральна норма в її зовнішньому (хоч і засвоєному собою), суспільному історично визначеному, диференційованому (обов'язок сина, патріотичний обов'язок, професійний обов'язок) раціонально мотивованому прояві.

Совість – це ті ж моральні вимоги, але внутрішні особисті, незмінні і об'єктивні, універсальні і невмотивовані.

Обов'язок і совість визначають моральну цінність особи, що фіксується поняттями честь і гідність.

Честь – поняття для позначення морального (етичного) статусу особи як представника соціальної групи (військова, професійна, дівоча і т. д.). Честь отримується шляхом дотримання належної для цієї групи поведінки, виражає моральний зв'язок індивіда з цією групою. Честь формується в результаті суспільної оцінки заслуг людини, її суспільного визнання. Негативна реакція громадськості може спричинити втрату честі.

Гідність – поняття для позначення етичної (моральної) самоцінності особи, ступеня її відповідності власному призначенню. Людина від народження належить до людства і вже володіє гідністю. На відміну від честі, володіння якою залежить від суспільного визнання, гідність заснована на внутрішньому відчутті самоповаги, що склалася в результаті оцінки особою своїх етичних заслуг. Відчуття власної гідності не припускає порівняння своїх досягнень з досягненнями інших людей, воно ставить індивіду в обов'язок порівнювати себе з ідеальними уявленнями про моральну людину. Якщо збезчестити людину можуть публічні дії оточуючих, то втратити гідність можна лише в результаті власних низьких, непристойних дій.

У традиційній етиці співвідношення феноменів честі і гідності дещо інше: честь людини є наслідком не її індивідуальних заслуг, а приналежності до привілейованої соціальної групи. Честі не треба набувати, її можна лише втратити, якщо референтна група засудить індивіда. Гідність – же в цій етичній системі – це статус всередині привілейованої групи, якого потрібно набувати і захищати особисто.

3. Добро і зло як найзагальніші моральні оцінки

Із змістовної точки зору моральні цінності постають цінностями добра і зла. Добро і зло – це поняття високого ступеня узагальнення, фундаментальні категорії моральної свідомості, від змісту яких залежать всі інші моральні уявлення. Добро і зло не є «рівноправними» началами. Зло є «вторинним» по відношенню до добра, воно – лише його зворотна сторона.

Добро – вища моральна цінність, що не стосується природних подій і явищ; характеризує дії, здійснені заради них самих і свідомо співвіднесені з вищими моральними цінностями та ідеалом. Добро характеризує дії людини з позицій її духовного і морального удосконалення.

Зло – діяльність, що суперечить прийнятим в даній культурі нормам моралі, негативно впливає на стан інших людей чи самого діючого суб'єкта. Зло наносить матеріальну або духовну шкоду, є причиною страждань та інших негативних почуттів, призводить до деградації особистості.

Тому добро називають найбільш позитивною моральною цінністю, а зло – найбільш негативною.

Розбіжність поглядів дослідників та проблеми добра і зла привела до створення різноманітних концепцій та теорій.

Етичний інтелектуалізм (просвітницька теорія) пов'язує існування зла з незнанням. Зникнення зла можливе лише в результаті удосконалення системи освіти. Тому Сократ і просвітники наполягали на необхідності розвитку інтелекту, удосконалення науки, просвітництва.

З позицій етичного оптимізму зло є маленьким фрагментом світу, що прагне до добра. Зло – це тимчасове випробування, необхідне для утвердження добра. Ці ідеї були близькими Плотіну і Г. Лейбніцу.

Теорія соціального детермінізму була запропонована марксистами, які вбачали джерело зла в соціальній несправедливості та інших недосконалостях. Причиною існування зла є погані соціальні умови (бідність, погане виховання), що створюють ґрунт для негативних вчинків і поведінки.

В теоріях психоаналізу (З. Фрейд, Е. Фромм, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше) джерелом зла виступає людська природа, а саме сфера несвідомого.

Продовженням теорій психоаналізу стали антропологічні теорії (М. Бубер, М. Шеллер, Е. Фромм). В них зло розглядається як фундаментальна і первинна характеристика людини, що визначає її найглибшу, але добре приховану сутність. В даному випадку добро є вторинним по відношенню до зла.

В російській моральній філософії добро ототожнювалось з особистим моральним вдосконаленням, підвищенням духовності і гуманізацією всього суспільства.

Добро і зло містять в собі ряд особливостей і парадоксів, до яких належать:

- 1) всезагальний універсальний характер;
- 2) конкретність і безпосередність, тобто залежність цих історичних понять від реальних, конкретних суспільних відносин;
- 3) суб'єктивність добра і зла полягає у наявності різних підходів до розуміння цих понять і в тому, що вони діють в сфері людської свідомості;
- 4) відносність означає відсутність абсолютного добра і абсолютного зла в реальному світі, можливість зміни ролей за певних обставин і еволюцію і взаємний перехід добра в зло і навпаки;
- 5) єдність і нерозривний зв'язок добра і зла, тобто неможливість існування одне без одного.
- 6) оскільки добро і зло є взаємно виключними поняттями, то це і зумовлює їх одвічну боротьбу.

Література

Основна

1. Бралатан В. П. Професійна етика: навч. посібник / В. П. Бралатан, І. В. Гуцаленко, Н. Г. Здирко. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 251 с.
2. Джунь В. В. Принципи гідності особи в спортивній деонтології / Джунь В. В., Коваленко А. І. // Здоровий спосіб життя: Зб. наук. ст. – Львів, 2006. – Вип. 9. – С. 15–17.
3. Джунь В. В. Принципи справедливості в спортивній деонтології / Джунь В. В., Коваленко А. І. // Здоровий спосіб життя: Зб. наук. ст. – Львів, 2006. – Вип. 11. – С. 16–18.
4. Джунь В. В. Принципи цілісності в спортивній деонтології / Джунь В. В., Коваленко А. І. // Здоровий спосіб життя: Зб. наук. ст. – Львів, 2006. – Вип. 10. – С. 17–20.

5. Загальна декларація прав людини (10.12.1948) // Офіц. вісн. України. – 2008. – № 93.
6. Карабут І. І. Етичні аспекти проблем сучасного спорту / Карабут І. І., Кружило Г. Г. // Спортивна наука України. – 2010. – № 2. – С. 105–115.
7. Коваленко А. І. До питання про етику спорту як прикладну дисципліну: спроба визначення предмета // Здоровий спосіб життя. – Л., 2004.
8. Лозовой В. О. Етика: навч. посіб. / В. О. Лозовой, М. І. Панов, О. А. Стасевська та ін.; за ред. проф. В.О. Лозового. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 224 с.
9. Малахов В. А. Етика: Курс лекцій: навч. посіб. / В. Малахов. – К.: Либідь, 2001. – 384 с.
10. Мовчан В. С. Етика: навч. посіб. / В. С. Мовчан. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2007. – 483 с.
11. Момот М. О. Концепції справедливості в античній філософії права та їх сучасна інтепретація / М. О. Момот // Адвокат. – 2009. – № 3 (102). – С. 34–38.
12. Тофтул М. Г. Етика: навч. посіб. / М. Г. Тофтул. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 416 с.

Додаткова

1. Валюк О. Я. Наукові концепції моралі й моральності / О. Я. Валюк // Зб. наук. праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України Проблеми сучасної психології. – 2010. – Вип. 7. – С. 75–86.
2. Воропай С. М. Спортсмен як проблема в олімпійському русі та підходи до її вирішення / Воропай С. М. // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2011. – № 9. – С. 21–25.
3. Гасюк Л. М. До проблеми визначення сутності поняття «професійна етика» / Л. М. Гасюк // Теоретичні питання освіти та виховання: Зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 14. – С.100–102.
4. Гасюк Л. М. Етика в українському вимірі / Гасюк Л. М. // Вісник Черкаського державного університету: Психолого-педагогічні науки. – 2000. – Вип. 18. – С.23–28.

5. Гончаренко Є. В. Морально-етичні аспекти в спорті інвалідів / Гончаренко Є. В., Когут І. О. // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фіз. виховання і спорту: Зб. наук. праць / за ред. С. С. Єрмакова. – Харків: ХДАДМ (XXIII), 2007. – № 11. – С. 28–30.
6. Демків Т. В. Моральні пріоритети людського буття / Т. В. Демків // Наукові записки КУТЕП. Серія «Філософські науки». – 2011. – Вип. 9. – С. 297–306.
7. Дутчак М. В. Спорт для всіх у Фінляндії, Німеччині та Франції // Дутчак М. В. // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2007. – № 8. – С. 36–43.
8. Жуковський В. М. Проблема моральних цінностей в Українському суспільстві перехідного періоду / Жуковський В. М. // Наукові записки НаУКМА. – 2000. – Т. 18. – С. 80–82.
9. Іванов В. Ф. Журналістська етика : Підручник / Іванов В. Ф., Сердюк В. Є. – К.: Вища школа, 2007. – 231 с.
10. Качуровський Д. О. Про соціально-педагогічні проблеми сучасного спорту вищих досягнень [Електронний ресурс] / Качуровський Д. О. // Тези доповіді. Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми фізичного виховання, спорту і туризму в формуванні здоров'я людини», Класичний приватний університет, 15–16 жовтня 2010 р., Запоріжжя. – Режим доступу : <http://www.swimukraine.org.ua/?page=225&PHPSESSID=41e2f0d39cda83ca5fe6dbfa9958f92a>
11. Клічук А. В. Етичний аналіз справедливості як універсальної категорії міжіндивідуальних взаємин / А. В. Клічук // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія «Філософія. Політологія». – 2010. – № 100. – С. 10–15.
12. Кричфалушій М. Загальнолюдські моральні цінності майбутніх спортивних педагогів / Михайло Кричфалушій // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: Зб. наук. праць – 2009. – № 3. – С. 27–30.
13. Мазурик М. Онтологічний вимір етичних категорій добра і зла / Марія Мазурик // Вісник НУ «ЛП». Філософські науки. – 2010. – № 661. – С. 25–31.

14. Сердюк О. С. Деонтологічний підхід в етиці бізнесу / О. С. Сердюк // Totallogy - XXI. Постнекласичні дослідження. – 2004. – Вип. 11. – С. 290–301.
15. Тофтул М. Г. Проблема справедливості: етичний аспект / М. Г. Тофтул, Р. П. Шмат // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2007. – № 31. – С. 3–5.
16. Bodasińska A. Moralny sport [Електронний ресурс] / Bodasińska Anna, Bodasiński Sławomir // Biblioteka lidera. – Режим доступу : http://www.lider.szs.pl/biblioteka/index.php?action=pokaz&dzial_id=4
17. Kaźmierczak A. Idea olimpizmu jako alternatywna koncepcja edukacyjno-wychowawcza / Arkadiusz Kaźmierczak // Humanistyczne aspekty rehabilitacji, turystyki, rekreacji i sportu. – Lwów–Poznań–Warszawa, 2010. – S. 5–10.
18. Misiuna B. Etyczne aspektysportu / Bohdan Misiuna, Alicja Przyłuska-Fischer. – Wydawnictwo AWF, 1993. – 155 s.
19. Nowocień J. Olimpizm i zasada fair play szansą wychowania w tolerancji [Електронний ресурс] / Jerzy Nowocień. – Режим доступу :http://euro2012.wcies.edu.pl/download/Olimpizm_i_zasada.pdf
20. Poźniak P. Zagrożenia we współczesnym sporcie [Електронний ресурс] / Piotr Poźniak // Internetowy Serwis Filozoficzny przy Instytucie Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Режим доступу : <http://www.diametros.iphils.uj.edu.pl/?l=1&p=lin3&m=105&ii=319>
21. Wysoczański R. Walka z dopingiem – bez alternatywy / Ryszard Wysoczański // Sport Wyczynowy. – 2002. – № 3–4. – S. 110–113.